

Dorijan Keržan

NARAVNO STARŠEVSTVO?

Na vprašanje, kaj je oziroma naj bi bilo starševstvo, je najlažje odgovoriti, če poskusimo analizirati dve možni definiciji starševstva. Prva je, da starševstvo izhaja iz naravno danih dejstev in procesov, druga pa zagovarja njegov povsem družbeni izvir. Šele z razliko med njima lahko morda opredelimo enega in drugega. V znanstvenem in javnem diskurzu sta naravno in socialno starševstvo dva pola možnega razmerja do otroka in se tako na videz izključujeta. Zdi se, da je vsaj v javnem diskurzu naravno starševstvo skupaj z vsemi ostalimi naravnimi »družbenimi pojavi in subjekti« pogosto v izraziti, čeprav neupravičeni prednosti. Prav zato velja najprej zastaviti vprašanje, kaj sploh je naravno starševstvo v dobi, ko se biotehnologija in biogenetika vse pogosteje pojavljata kot znanstveno orodje, ki ne odgovarja samo na tehnološka in naravoslovna vprašanja in izzive. Biotehnologija, medicina in še nekatere druge naravoslovne znanosti (in znanstveniki) se danes čutijo poklicane odgovarjati na univerzalna vprašanja človekovega bivanja in obstoja, zato je povsem smiselno pričakovati, da bodo ponudile tudi odgovore na vprašanja o starševstvu, družini in sorodstvenih razmerjih nasploh.

Naravoslovne vede tako posegajo na področje, ki so ga doslej zasedale družboslovne in humanistične vede. To po eni strani počnejo skozi javni diskurz in množične medije, po drugi strani pa ustvarjajo nove znanstvene metode, interpretacije in polja, pri katerih je vir in navdih za iskanje odgovorov na vprašanja družbe in družbenih odnosov narava. Sociobiologija, ki jo je na podlagi Darwinove

teorije naravne selekcije utemeljil ameriški biolog Edward Wilson, je bila prvi moderni znanstveni poskus pojasniti družbene odnose z naravnimi zakoni in pojavi. Njena današnja naslednica, evolucijska psihologija, se je strastno zagrizla v poskuse razgradnje humanističnih in družboslovnih konceptov, pri čemer se je oprla zlasti na ideje znamenitega britanskega biologa Richarda Dawkinsa, ki je v svoji danes že kulturni knjigi *Sebični gen* (2006) in naslednjih delih (na primer Dawkins 1989, 1991) na podlagi natančnega opazovanja odnosov in pojavov pri različnih živalskih vrstah in precej premočrtnem prenosu in interpretaciji teh odnosov in pojavov na človeško vrsto vpeljal idejo o replikaciji genov kot temeljnem bivalnem gibaluh vseh zemeljskih vrst, tudi človeka. Tako ljudje kot vse živalske vrste se razmnožujemo zgolj zato, ker s tem reproduciramo in repliciramo gene, ki so dejanska življenjska bit. Naše vedenje je zato v celoti odvisno od genov in sledi evolucijskim prilagajanjem na posamezne izzive (Ridley 1993). To velja tudi za sorodstveno in starševsko vedenje, ki sledi izključno genetskim izračunom – bližji ko nam je sorodnik, in otrok je seveda med najbližjimi, bolj se bomo potrudili, da bi mu v življenju pomagali. Tega ne počnemo zaradi ljubezni do otrok in sorodnikov, saj je sorodstveno in starševsko vedenje pri človeku ena od možnih evolucijskih prilagoditev in je torej dedno. Naša pomoč torej ni namenjena dobrobiti posameznikov, pač pa si z njo naši geni maskimirajo verjetnost ohranitve in obstoja. Od tod izhaja tudi znamenita teza o

»sebičnem genu«. Toda sebičnost genov in njihova želja po večnem obstanku ni uspela pojasniti množice družbenih pojavov, kar je Dawkinsa napeljalo k temu, da je razvil koncept »mema«, neke vrste gena na ravni družbenih pojavov, ki se širi in ohranja na podoben način kot njegovi naravni spremljevalci – geni. Seveda je precej enostavno zavriniti ideje evlucijskih psihologov o posameznih genih, ki določajo način človeškega vedenja, denimo altruistični gen, gen za zvestobo, gen za pomoč sorodnikom in podobno (McKinnon 2005). Že dejstvo, da je projekt razkritja človeškega genoma odkril vsega 30.000 genov, je pomenljivo, posamezni geni pa tudi niso neposredni nosilci človeških potez in vedenja, saj delujejo le v medsebojni soodvisnosti. Vendar to ne prepriča evlucijskih psihologov, ki ohranjajo idejo, da je vir sorodstvenega in starševskega vedenja in razmerij evlucijsko prilagajanje genov, ki si s tem zagotavljajo obstoj (Dawkins 2006).

Tradicionalno gledano sorodstvena razmerja potekajo po dveh oseh. Prva, sinhrona os je razmerje med staršema, materjo in očetom. Gre za razmerje, pri katerem ni neposredno razvidnih bioloških vezi in ki je videti v celoti družbeno. Drugo razmerje na sinhroni osi je v konkretnem primeru manj pomembno in pogosto tudi umanjka, gre pa za razmerje med sorojenci, ki je v nasprotju z razmerjem med staršema pogosto utemeljeno na povezanosti, ki izhaja iz narave, čeprav je vzpostavljanje razmerij med sorojenci navsezadnje predvsem ustvarjanje medsebojnih odnosov, ki temeljijo na čustvih. Posebnost sorojenske vezi je v njenem zgodnjem nastanku, kar velja zlasti za mlajšega sorojenca. Starejši sorojenec pa razmeroma pogosto, zlasti če je starostna razlika med sorojencema velika, odigra tudi vlogo nekakšnega dodatnega starša. To priča o tem, da sorojenska vez sicer res izhaja iz narave, a je vedno tudi že družbena, še zlasti če upoštevamo posvojitve in deloma tudi nove reprodukcijske tehnologije. Druga os je diahrona in ima dva nastavka, gre pa za razmerje med starši in otroki, med materjo in otroki in med očetom in otroki. Starševsko

razmerje torej zahteva časovno, generacijsko komponento, ki je logična posledica postopka nastajanja starševske vezi, čeprav je včasih prikrita.¹ Vprašanje pa je, kaj definira to vez in kaj posameznico ali posameznika naredi za starša, še zlasti v času hitrega razvoja biomedicine in tehnik umetne oploditve. Te namreč postavljajo pod vprašaj nekatera doslej nedvoumna, »naravna« dejstva. Bržkone je komajda mogoče misliti bolj naravno dejstvo in bolj naravno vez, kot je vez med žensko in otrokom, ki ga ta ženska rodi. Razmerje matere in otroka je posledica spočetja, nosečnosti in rojstva; to so intimni dogodki in procesi, ki povezujejo dva posameznika v na videz naravno razmerje. Na podlagi tega ni bilo materinstvo načeloma nikdar vprašljivo, v nasprotju z očetovstvom, za katerega je veljalo, da je oče partner oziroma soprog ženske, ki je rodila. *Pater est qui nuptiae demonstrant*, oče je tisti, na katerega kaže zakonska zveza. Iz tega izhaja možnost notranje negotovosti očetovstva nasproti materinstvu, saj očetovstvo ne izhaja iz neposredno danih, vidnih objektivnih dejstev, ki jih je mogoče načeloma zlahka preveriti. Toda ali lahko sploh govorimo o objektivno danih dejstvih starševstva? Kakšne vezi lahko opazujemo v razmerju med posameznim staršem in njegovim otrokom? Ali so vezi res enostavno in očitno vidne in dokazljive? Ali niso razvoj biomedicine, genetike in tehnologizirane reprodukcije v marsičem močno spremenili razumevanje predpostavljanih razmerij med starši in otroki in jih razgalili? Je mogoče interpretacijo odnosov med starši in otroci poenostaviti in prepustiti biološkim, evlucijskim in v novejšem času genetskim dejavnikom? Na kakšne načine lahko analiziramo vezi in odnose med starši in otroki? Je

¹ Poleg vprašanja mladih deklic, ki rojevajo, in zlasti v zadnjem precej starejših žensk, ki očitno kar tekmujejo, katera bo rodila starejša, se je z novimi reprodukcijskimi tehnologijami pojavilo vprašanje rojevanja otrok, ki genetsko oziroma celično preskakujejo generacije. Zamrznjene zarodke je namreč mogoče hraniti zelo dolgo in otroci iz zamrznjenih zarodkov se lahko rodijo tudi potem, ko so darovalci njihovih celic in njihovi potomci že dolgo mrtvi.

res, da nas (odrasle) za starše determinirata spolni odnos in biogenetska vez z otrokom, ali pa je po drugi strani bližje resnici, da je odnos med otrokom in staršem neodvisen od biogenetskih dejstev?

OČETOVSTVO

Vez med staršem in otrokom je mogoče definirati na več različnih in ne nujno povezanih načinov. Začnimo z očetovstvom. Seveda je najbolj običajno moški s svojim potomcem povezan dvojno. Genetski zvezi, ki temelji na posredovanju dednega gradiva, triindvajsetih kromosomov, ki so polovica genskega zapisa potomca, lahko vsaj pogojno (za zdaj) rečemo naravna. Kajpada pa je moški s potomcem povezan tudi s čustveno, ljubezensko vezjo, o kateri, če upoštevamo razmišljanja evlucijskih psihologov, ni povsem jasno, ali je naravna ali stvar kulture, in ki običajno pomeni tudi oskrbni odnos do otroka.² Skratka, moški je s svojim potomcem povezan na dva načina, genetsko in z vezjo, ki predpostavlja obvezo skrbi in ljubezni do otroka. Zgodovinsko gledano je prva, genetska vez novo spoznanje, ki ga je omogočil razvoj genetike v drugi polovici dvajsetega stoletja. Do uporabe genskih testov je bilo očetovstvo, kot že rečeno, opredeljeno s predpostavko, da je otrokov oče partner ženske, ki je otroka rodila, čemur je bilo težko oporekati, saj ni bilo zanesljivih orodij in metod za dokazovanje.³ Zanimivo je, da je v primeru poročenega para oče samoumeven, medtem ko mora izvenzakonski partner otroka šele priznati za svojega. Genski testi se sicer pogosteje uporabljajo za spodbijanje kakor za dokazovanje

očetovstva. Če dvoma v očetovstvo ni, dokazovanje ni potrebno, čeprav je v tem primeru pravzaprav »dokaz« zgolj zaupanje, kar je v skladu s tezo, da je oče zakonski mož oziroma stalni partner. S stališča sociobiologov in evlucijskih psihologov je predvidevanje, da je otrokov oče stalni materin partner, predvidevanje torej, ki temelji na zaupanju, značilno za, če uporabimo Dawkinsov izraz (2006), »poštenjake«. »Poštenjak« v Dawkinsovem pomenu je torej moški, ki svoji partnerici zaupa in predvideva, da bo partnerica rodila njegovega otroka in skrbela zanj. »Slepar« pa v skladu z Dawkinsovimi tezami poskuša »poštenemu« podtakniti otroka, torej oploditi partnerico poštenega samca. Če mu uspe, hkrati širi svoje gene in si pri tem prihrani težave s skrbjo za otroka, za kar mora poskrbeti zaupljivi poštenjak. Tako sleparju uspe nadaljnji razplod, ne da bi moral vlagati svojo energijo v skrb za otroka, ki jo tako prihrani za morebitni nov poskus razploda. Taka je značilna sociobiološka interpretacija, ki pa ni povsem brez pomanjkljivosti. Slepar morda ne ve za svoj »uspešni razplod«, morebiti ni zadovoljen s poštenjakom, ki naj bi skrbel za otroka iz njegovih genov, in podobno. Vendar to evlucijskih psihologov in njihove teorije ne moti, saj posameznik v tem odnosu ni pomemben. Zanje so ključni geni, ki se replikirajo, posameznikova vloga pa je omejena na njihov prenos v naslednjo generacijo. Uspešnost genov se meri z njihovimi sposobnostmi širjenja in evlucijskega prilagajanja. Resnici na ljubo Dawkins (*ibid.*) sam priznava, da je za uspešno nadaljevanje vrste ključno, da so sleparji in poštenjaki v nekakšnem napetem ravnovesju, saj bi prevlada enih ali drugih z evlucijskega stališča pomenila slepo ulico.

Lahko ugotovimo, da je napredek genske tehnologije omogočil opredeliti oziroma dokazati še dodatno vez med očetom in otrokom, vez, ki temelji na prenosu dela genskega gradiva in je bila doslej zgolj predpostavljena, danes pa se zdi, da je porinjena v ospredje. Toda razvoj biotehnologije, ki je v ospredje postavil gensko vez, je obenem presek in morebiti celo razdrobil možne vezi med moškim in njegovim

² Bolj običajno se za oskrbni odnos uporablja izraz nurturni odnos, ki je sicer v opozicijskem paru natura zoper nurtura privlačen, a se zdi, da z oskrbnim odnosom z dodanim čustvenim momentom povsem ustrezno nadomestimo sicer strokovno neoporečen, a jezikovno tuj izraz.

³ Do uporabe genske tehnologije za ugotavljanje očetovstva so se v ta namen uporabljali krvni testi, ki pa so bili le posredni, saj so lahko izločili moškega kot možnega očeta, niso pa ga mogli zanesljivo potrditi.

potomcem. Z možnostjo darovanja moških spolnih celic⁴ je namreč genska vez postala le ena od možnih vezi, saj lahko kljub prevladi genetskega diskurza v ideologijah sorodstvene povezanosti in identitete skozi postopke novih reprodukcijskih tehnologij ta vez izgine oziroma je prenesena na (anonimnega) darovalca. Tako lahko o razmerju moškega do njegovega potomca ugotovimo, da je lahko trojno: gensko in oskrbno, samo gensko (darovalec spolne celice) in samo oskrbno (posredovani prejemnik spolne celice⁵, posvojitelj, oče v reorganizirani družini, čeprav otroka formalno ne posvoji).

MATERINSTVO

Znameniti angleški antropolog Robin Fox je v več svojih knjigah zapisal, da je vez med materjo in otrokom najbolj prvobitna družbena in naravna vez, saj izhaja iz procesa nosečnosti in rojstva (Fox 1967, 1993). Kot taka naj bi bila tudi temelj naravnosti družine (Cannell 1990). Še natančnejši je bil Pierre van den Berghe (1979), ki je prvobitnost in pomen vezi med materjo in otrokom pri ljudeh povezal s po njegovem osupljivo podobnostjo materinske vezi pri človeku in naših bratrancih primatih. Vez med materjo in otrokom se začne z nosečnostjo, prvi pogoj nosečnosti je spočetje, akt spočetja pa izhaja iz spolnega odnosa, ki je temelj bistvene metafore sorodstvenega odnosa, metafore krvi, ki je več kot voda (Schneider 1980, Zaviršek 2006). Izhajajoč iz metafore krvne vezi in razumevanja evro-ameriškega sorodstva kot v bioloških dejstvih utemeljenih družbenih vezi med posamezniki, so sociobiologi in evolucijski psihologi razvili široko razumevanje primarnosti vezi med materjo in otrokom, ki določa tako otroka kot povratno tudi njegovo mater (Hrdy 1999, Small 1995, 1998).

⁴ Medicinsko posredovano »darovanje« celic je le eden od možnih načinov, ki pa je pomembno vplival na razumevanje razmerja med staršem po genih in staršem po ljubezni.

⁵ Posredovani zato, ker je darovanje moške spolne celice vedno posredno, saj ga prejme žena neplodnega moškega za neplodnega moškega.

Tudi s stališča laičnega diskurza evro-ameriškega kulturnega polja se zdi položaj ženske in njenega odnosa do otroka zelo enostaven. Zakonodaja in splošno prepričanje pač kot mater vedno definirajo žensko, ki otroka rodi. Toda načinov, ki žensko povezujejo z otrokom, je več, nove reprodukcijske tehnologije pa so jih deloma potisnile v ospredje, deloma pa omogočile na nov, drugačen način. V nasprotju z moškimi, ki je lahko z otrokom povezan na dva oziroma tri načine, je lahko vezi med žensko in otrokom kar sedem. Najobičajnejša je, da ženska otroka spočne, donosi in rodi. Toda že pri prvem koraku, pri spočetju, se lahko stvari zapletejo, saj lahko pri spočetju izven materinega telesa za to uporabijo tudi celice druge ženske. Ta druga ženska, darovalka celice, je hkrati tudi darovalka genskega materiala in je torej z otrokom, ki ga rodi prejemnica njene celice, povezana genetsko. Prejemnica darovane celice v tem primeru donosi in rodi otroka ter ga – predvidevajmo – tudi obdrži in zanj skrbi. Če je prva ženska z otrokom povezana genetsko, je druga z njim povezana oskrbno in telesno. Nosečnost je substancialna, krvna vez med otrokom in materjo in velja za izjemno pomembno, morda celo ključno medčloveško vez (Fox 1993), h kateri se bomo vrnili pozneje. Tako imamo že tri različne kombinacije vezi med žensko in otrokom (kolikor je možnih pri moškem), a to še ni konec. Nadomestno roditeljstvo⁶, ki v preteklosti sicer ni bilo povsem neznano, je v okviru možnih vezi med otrokom in žensko dodalo kar štiri možnosti. Prva, ki je pravzaprav nadzorovana vnaprejšnja posvojitev, je mati, ki ji nadomestna roditeljica rodi otroka, spočetega z lastno ali darovano celico tretje ženske. Vez je v tem primeru povsem čustveno-oskrbna. Nadomestna roditeljica je z otrokom vedno povezana telesno/substancialno, najpogosteje pa tudi genetsko, čeprav to ni nujno. Uporabljena je namreč lahko celica bodoče čustveno-oskrbne matere, ki je tako dvojno povezana z otrokom, genetsko in čustveno-oskrbno. Če pa je uporabljena še

⁶ Slovenski jezik omogoča ločevanje med žensko, ki rodi, torej roditeljico, in materjo.

darovana celica, se tri vrste vezi razdelijo med tri ženske, ki se lahko sklicujejo na odnos z otrokom – čustveno-oskrbna mati, darovalka celice in roditeljica.

Jasno je, skratka, da je lahko moški z otrokom povezan na dva neposredna načina, ki se lahko združita. Ženska pa lahko z otrokom ustvari tri različice vezi, ki jih omogočajo oziroma razkrivajo nove reprodukcijske tehnologije in ki v kombinacijah razkrivajo sedem možnih odnosov med žensko in otrokom. Čeprav se na prvi pogled zdi, da gre za precej radikalne interpretacije potencialnih sorodstvenih vezi, se lahko posledice teh sedmih načinov vezi s stališča naravnosti vezi zvedejo na eno samo ključno točko, to pa je razcep med genetsko in telesno/substancialno vezjo, ki ga omogoča darovanje ženske spolne celice.⁷ Razcep genetike in telesnega oziroma substancialnega dejavnika je bržkone ključna novost sorodstvenega diskurza v biotehnoški dobi. Če je bilo doslej mogoče substancialni razcep med redi sorodstvenih razmerij opazovati na ravni razcepa krvnega in nekrvnega sorodstva, pri katerem je prvo veljalo za naravno, drugo pa za družbeno prepoznano (Schneider 1980), se sedaj zastavlja vprašanje, ali sploh še lahko govorimo o naravnem in družbeno prepoznanem sorodstvu, saj se v krvnem, naravnem sorodstvu nenadoma kažejo nove podrobnosti, ki so najbolj vidne pri starševstvu oziroma, natančneje, materinstvu. Krvnega sorodstva tako ne moremo več obravnavati kot biogenetskega (*ibid.*), temveč ga moramo diferencirati in na novo definirati.

⁷ Čeprav se zdi, da je darovanje moške spolne celice prav tako radikalno novo, to ne drži, saj je darovanje moške spolne celice povsem enostavno, ker ni vezano na telo. Moška spolna celica mora, da opravi svojo funkcijo, zapustiti telo moškega, kar seveda ni povezano z biotehnoškimi inovacijami. Darovanje moške spolne celice je brez težav izvedljivo s prešuštvom in nikakršnega dvoma ni, da to nikdar ni bila neznana niti redka praksa, o čemer priča bogata etnografska in zgodovinska literatura. Darovanje ženske spolne celice pa je bilo mogoče šele, ko so bile razvite tehnike izven-telesne oploditve. Nadomestno roditeljstvo za lastno celico roditeljice je po drugi strani prvič zgodovinsko zabeleženo že v Svetem pismu stare zaveze.

KAJ JE NARAVNO?

Na strani naravnega starševstva sta tako dve možni vezi med starši in otroki. Genetska vez, ki je mogoča pri materi in očetu, in krvna, substancialna vez, ki je možna le z materjo in se vzpostavlja najprej skozi nosečnost ter pozneje z dojenjem. V nosečnosti je stik matere oziroma nosečnice z otrokom predvsem fizičen oziroma biološki (Bestard 2006), posredovan prek ženskega telesa in njenih telesnih tekočin, in ta stik se nadaljuje tudi po otrokovem rojstvu. Telesne tekočine so pomemben vir sorodstvene povezanosti in prepovedi v različnih kulturah (Héritier 1994), v evropski in ameriški pa načeloma krepijo naravnost (genetske) vezi med materjo in otrokom. Vprašanje pa je, ali je genetsko in substancialno vez res mogoče povezati in enačiti z naravo. Darovalni postopki v okviru novih reprodukcijskih tehnologij namreč predpostavljajo, da je genetska vez kot vir sorodstvene oziroma starševske povezanosti v celoti zanemarjena, saj je darovanje celice načeloma anonimno, čeprav so anonimnost darovalcev na Švedskem in v Veliki Britaniji ukinili (v obeh državah je zaradi tega upadlo število darovalcev), prav tako pa anonimno darovanje ni več mogoče na Nizozemskem, Norveškem in Finskem in v Švici, Avstriji in Avstraliji.⁸ V primeru anonimnega darovanja je mogoče reči, da se niti darovalci niti prejemniki celic ne morejo več sklicevati na naravo kot vir sorodstva (Bestard 2006). Toda to velja le na načelni ravni, saj z anonimnostjo darovalcev ti izginejo kot subjekti, ki so v razmerju z otrokom, hkrati pa tudi celoten aparat umetnih oploditev vodi k prikrivanju dejstva, da gre za darovane celice in da torej otrok ni tudi genetsko povezan z enim od svojih staršev. S tem se vzdržuje privid ohranjene potomstvene črte (zlasti v heterospolnih parih, saj v istospolnih

⁸ Posledica ukinitve anonimnosti darovanja je vsaj na Švedskem in v Veliki Britaniji upad števila darovalcev. To lahko pripišemo strahu potencialnih darovalcev pred pravnimi posledicami (morebitne tožbe za priznanje očetovstva, težave z dedovanjem in podobno), še bolj pa strahu, da bi njegov genetski »potomec« nekega dne preprosto potkal na vrata in vstopil v darovalčevo družinsko življenje.

to ni mogoče), ki naj bi bila seveda »naravna« oziroma naj bi bila »narava« zagotovilo njene- ga ohranitve (Thompson 2001). Vir nelagodja darovalnih postopkov so prav pomisleki, ki izhajajo iz subvertiranja »naravne«, genetske vezi med staršem, ki je potreboval darovanje celic, in njegovim otrokom, ki genetsko ni njegov. Navsezadnje slovenska zakonodaja prav na podlagi zavračanja tega, da bi otrok ne bil genetsko povezan z nobenim od staršev, prepoveduje hkratno darovanje ženske in moške celice oziroma darovanje zarodka: »OBMP s hkratno uporabo darovanih jajčnih celic in darovanih semenskih celic ni dovoljenja« (ZZNPOB, 8. člen). V tem smislu je namen anonimnosti darovalcev in težnja po genetski vezi vsaj enega starša z otrokom med drugim tudi način ohranjanja podobe »kot da« staršev oziroma »kot da« družine (Shanley 2002)⁹, saj odkrito, neanonimno darovanje celic pomeni neposreden napad na metaforo krvnega sorodstva, podobno kot velja tudi za odprto posvojitvev. Pri tem velja dodatno še posebej opozoriti na sicer morebiti legitimno, a v precejšnji meri nesmiselno prakso ponudnikov in uporabnikov novih reprodukcijskih tehnologij tako pri nas kot v svetu, da se v postopku izbora darovalca upoštevajo njegove fenotipske značilnosti, ki morajo biti kar najbolj ustrezne prejemniku. Kaj to pomeni? V postopku izbire darovalca namreč na reproduktivnih klinikah preverjajo ustreznost videza darovalca celice in njene- ga prejemnika. Seveda pa same fenotipske primerjave ne zagotavljajo podobnosti med prihodnjim otrokom in njegovim staršem, tega ni mogoče, kot iz prakse vedo mnogi starši, zagotoviti niti pri povsem običajnem spočetju z lastnimi celicami. A želja po ohranjanju prividov starševske podobnosti je ideološko očitno premočna, hkrati pa je tudi v skladu s tezo, da je želja po otroku pogosto rezultat narcistične potrebe staršev po potomcih (Dagenais 2000), kar se zdi sicer precej radikalna teza, vendar jo potrjuje vztrajanje informatorjev in

nekaterih reprodukcijskih profesionalcev¹⁰ pri nujnosti fizične podobnosti med darovalcem in prejemnikom celice, pri čemer tega niso znali razumsko (niti čustveno) utemeljiti. Po drugi strani življenje prinaša povsem drugačne zgodbe. Bestard (2006) tako na primer navaja moškega, ki je za to, da je dobil otroka, potreboval darovano celico. Rodila sta se mu dvojčka, za katera pa njun ded, njegov oče, ni vedel, da sta sad darovanja in torej niti s svojim očetom niti z dedom nista genetsko povezana. Ded, ki je imel dečka seveda neizmerno rad in ju razumel kot svoja, je tako našel vrsto potez, ki so ga pri vnukih tako fizično kot vedenjsko spominjale na njegovo družino in prednike. Podobna je zgodba slovenske posvojiteljice, ki je pripovedovala, kako so se sosedje čudili, ko je nenadoma, ne da bi kdo opazil, da je bila noseča, začela prihajati iz hiše z otroškim vozičkom. Toda to sosedov ni motilo, da ne bi opazili velike podobnosti med staršema in otrokom. Tako se skoraj zdi, da ves aparat ohranjanja nedotaknjene potomstvene črte in »kot da« družine in starševstva niti ni potreben, saj se ohranijo že brez vsake pomoči, kar priča o tem, da je podobnost med starši in otroci bolj stvar odločitve in želje kot pa kakšnih objektivnih dejstev in je torej kot taka namišljena, toda očitno za posameznike pomembna.

Pri darovanju ženske celice je položaj bolj zapleten kot pri darovanju moške. Ženska namreč v vsakem primeru (razen kadar gre za nadomestno roditeljstvo) otroka nosi v svojem telesu in ga rodi, ga biološko in pravno pose- duje (Beck, Beck-Gernsheim 2006), četudi morebiti ni genetsko povezana z njim. Mati je običajno ženska, ki otroka rodi, in njena vloga ni vprašljiva. Seveda se tudi ženske, ki so spočele z darovano žensko spolno celico, lahko sprašujejo o povezanosti z otrokom, a dejstvo nosečnosti in rojstva navsezadnje le prevlada (Bestard 2006). Darovanje ženske spolne celice in posledice tega darovanja na razumevanje sorodstvene in starševske povezanosti so ključ

⁹ »Kot da« družine je sicer termin za posvojiteljske družine, ki prikrivajo, da so otroci posvojeni.

¹⁰ Raziskava o vplivu novih reprodukcijskih tehnologij na razumevanje sorodstvenih vezi je potekala v letih 2000-2002 v Ljubljani, rezultati pa so objavljeni v Keržan 2008.

za interpretacijo temeljnega neravnovesja med moškim in žensko, pri katerem ženska s telesom kot posrednikom zagospodari nad željo po otroku. To neravnovesje se ponovi tudi pri darovanju moške celice, saj tudi ta vključuje žensko in njeno maternico. Darovanje moške celice je (lahko) tako dvojno breme za »prejemnika« celice. Po eni strani prejme zato, da bo lahko oče, tuj genski material, po drugi pa ga pravzaprav prejme njegova žena, partnerica, ki bo zanosila s tujim semenom. Očetova vez z otrokom je tako povsem simbolna in izhaja zgolj iz želje po otroku¹¹, ki pa je pomembna, morda ključna značilnost starševskega razmerja.

Neravnovesje med žensko in moškim pri njunem razmerju do otroka je odlično analitsko orodje za definiranje naravnega v sorodstvenem oziroma, natančneje, starševskem odnosu, saj, kot menijo evulucijski psihologi, izhaja iz bistveno različne reprodukcijske strategije obeh spolov, temelječe na biološki razliki. Kot že rečeno, je mogoče razmerje med moškim in otrokom razdeliti na genetsko in čustveno-oskrbno vez, pri razmerju med žensko in otrokom pa tema dvema dodamo še krvno (substancialno) vez, ki izhaja iz nosečnosti in poroda. V skladu s sociobiološko teorijo sta genetska in krvna vez brez dvoma naravni. Zanimivo pa je, da je krvna, nosečniška vez za nekatere sociobiologe celo bolj naravna kot genetska (Fox 1993), čeprav je za sociobiologe in evulucijske psihologe genetska vez temelj vseh sorodstvenih in torej tudi starševskih razmerij (McKinnon 2005). Toda genetska vez kot naravna ni nujno povsem brez dvoma. Problem genetske vezi, ki je sicer ni mogoče zanemariti, je v njeni neoprijemljivosti, saj jo je mogoče dokazati zgolj z razmeroma zapleteno laboratorijsko tehnologijo, ki je na voljo šele zadnjih dvajset let. Ta tehnologija

sicer nedvoumno pokaže, čigave celice so bile vir otroka, vendar je ta postopek odtujen od posameznika in njegove identitete (čeprav posameznikovo identiteto na sprevržen način ustvarja in dokazuje). Genetska vez je skozi tehnologijo reducirana na niz števil, ki kot posameznikova identiteta pogojno oživijo šele z interpretacijo genetika. Genetska vez je sicer naravna na celični ravni, a supertehnološko, torej kulturno preinterpretirana in posredovana, kar je seveda ne uvršča v red naravnega, pač pa v red tehnološkega, kulturnega. To pomeni, da se moški glede svojega razmerja z otrokom v nobenem primeru ne more sklicevati na naravo.

Podobno bi lahko, upoštevajoč zaplet glede genetske vezi, rekli tudi za žensko, vendar njej ostajata nosečnost in porod in vez, ki izhaja iz obeh procesov. Nosečnost in porod se zdita popolna metafora naravnega razmerja, razmerja, ki se udejanji v predstavi popolne slike srečne (malo utrujene) mame z malce zabuhlim dojenčkom na rokah ali na dojki. Toda tudi ta vez je z novimi reprodukcijskimi tehnologijami negotova. Nadomestno roditeljstvo, ki v Sloveniji sicer ni dovoljeno, je zamajalo pomen krvne, substancialne vezi, ki se uresniči skozi nosečnost. Negotovosti ne odpravijo niti medsorodstveno nadomestno roditeljstvo (denimo, da mati donosi in rodi otroka svoji hčeri ali narobe, o čemer zvesto poročajo mediji), saj je bistveni dejavnik krvnega, substancialnega razmerja prav v telesu ženske, ki nosi in rodi, pa četudi je lahko ženska, ki sicer ne rodi, z otrokom kljub temu povezana z genetsko vezjo. Nosečnost in s tem krvna, substancialna vez je z nadomestnim roditeljstvom prenesena na drugo žensko in ni več privilegij in last matere. To mora spraviti v zadrego evulucijske psihologe, ki razpravljajo o otrocih, ki jih sleparji podtaknejo poštenjacom. V primeru nadomestnega roditeljstva »sleparka«, ki bo mati rojenemu otroku, drugi ženski podtakne otroka, v katerega bo ta devet mesecev vlagala svoj reprodukcijski potencial, da ga bo potem predala materi. Paradoks v primerjavi z moškimi je seveda v tem, da to obe počneta prostovoljno, zavestno, kar pomeni,

¹¹ Zanimivo je, da je lahko želja po otroku argument v prid starševstvu tudi v sodnih postopkih. V nekem sodnem postopku v ZDA, ko je bilo zastavljeno vprašanje, ali ima do otroka več pravice nadomestna roditeljica ali naročnica/mati, se je sodišče oprlo na željo po otroku, ki jo je pokazala naročnica/mati, in otroka prisodilo njej (Strathern 1996).

da pristajata na igro, v kateri ena, če gledamo s stališča evolucijskega psihologa, izgublja. Pri moških poštenjak ne ve oziroma vsaj naj ne bi vedel, da mu je slepar podtaknil otroka, pri nadomestnem roditeljstvu pa to ni mogoče. Položaj nadomestne roditeljice in naročnice ni enoznačen, saj jima ni mogoče enostavno pripisati vloge poštenjakinje ali sleparke, kar kajpada ni v skladu s tezo, da naj bi vsakdo, ne glede na to, ali sodi med sleparje ali poštenjake, želel zgolj zagotoviti repliciranje lastnih genov. Njuni vlogi sta lahko obrnjeni, kar primerjalno ustreza položaju pri moškem darovanju. Nadomestna roditeljica, ki je hkrati tudi darovalka celice, tako materi za ceno devetih mesecev nosečnosti podtakne svoje gene in s tem zagotovi njihovo ohranjanje, ne da bi ji bilo treba skrbeti za otroka, dokler ta ne bo pripravljen za samostojno življenje (kar je seveda neprimerno dlje kot devet mesecev, kolikor jih sama vloži v to). Kombinacije darovanja in nadomestnega roditeljstva še dodatno zapletejo vprašanje, katera od žensk pridobi in katera izgubi.¹² Skratka, nove reprodukcijske tehnologije vržejo senco dvoma na prav vse doslej naravne vezi med staršem in otrokom.

KATERO STARŠEVSTVO?

Bližnji pogled na sorodstvena in starševska razmerja razkriva, da sta lahko genetsko in krvno, substancialno razmerje, ki sta v laičnem razmišljanju brez trohice dvoma razumljeni kot naravni razmerji, negotovi in neoprijemljivi. Še več, nova genetika in biotehnologija sta povzročili, da se dejstva, ki so bila doslej razumljena kot naravna ali kulturna, združujejo (Pálsson 2007). Zato se zdi razmerje, ki ga označujeta ljubezen in skrb za otroka, veliko bolj trdno in zanesljivo kot razmerja, temelječa na negotovih »naravnih« temeljih. Navsezadnje samo ljubezen in skrb za otroka opredelita odnos med staršem in otrokom. Ta odnos ni enostaven in enoznačen, označuje

pa ga dolg proces učenja in prilagajanja, ki je povsem neodvisen od genetske in krvne, substancialne vezi. Če vse ali nekatere vezi sovpadajo, lahko to sicer posamezniku olajša morebitne psihološke tegobe in zagate, ki bi jih povzročila negotova oziroma neobstoječa genetska vez. Morda je lahko to za starše v času biotehnološkega razvoja neke vrste tolažba, toda navsezadnje tudi potrjena genetska vez med staršem in otrokom ne zagotavlja podobnosti med njima, niti fizične in morda še manj značajske.¹³ Zato je treba poudariti, da je lahko starševstvo odločitev, ki jo sprejmemo zavestno in z željo po otroku, lahko je odločitev, ki nas najde med (naključno) nosečnostjo¹⁴ ali po rojstvu otroka, lahko pa je odločitev, ki je nikdar ne sprejmemo, ne glede na to, ali se je otrok rodil ali ne. Tako je povsem mogoče, da posameznik, ki je z otrokom povezan z vsemi možnimi »naravnimi« vezmi (in to tudi ve), nikoli ne postane starš, pač pa je zgolj darovalec, darovalka, roditeljica, s pomočjo novih reprodukcijskih tehnologij ali brez njih. Če starševsko vlogo razumemo (tudi) kot suvereno odločitev posameznika, jo osvobodimo omejitev, ki jih vsiljujejo zlasti genetske in deloma tudi spolne prisile. Za otroka, ki je na svoj način inkarnacija in objektivacija razmerja med staršema, sta starša enakovredna, enakopravna in v razmerju do njega suverena, različnost njunega odnosa do otroka pa je bolj posledica njunih osebnosti kot pa njunega spola (Dagenais 2000) in narave njune povezanosti z otrokom.

Odločitev za starševstvo tako ne more biti interpretirana zgolj skozi optiko narave ali kulture. Razcep med naravo in kulturo oziroma med naravno in družbeno opredelitvijo starševstva

¹² Zanimivo je, da evolucijskih psihologov težave glede tega ne vznemirjajo, saj jih zanima zgolj položaj moškega in njegovo genetsko potomstvo in nadaljevanje.

¹³ Morda je še najbolj pomemben dejavnik pri tem to, da v primeru nesporne genetske vezi za neizpolnjena pričakovanja staršev ni mogoče kriviti tujih, neznanih genov. Seveda pa je z vzgojo in poučevanjem dosti lažje vplivati na značajske lastnosti otroka kot na njegov videz, tako da je tudi ta argument lažen.

¹⁴ To velja tako za bodočo mater kot za očeta. Navsezadnje skozi nekakšen približek kuvade moderni moški svoje očetovstvo in vez z otrokom gradi v času nosečnosti svoje partnerice.

(in sorodstva) je umeten in presežen, saj je tudi kultura človekova narava (Sahlins 2008). Pri življenju ga ohranja le ideologija, ki želi s pomočjo tega razcepa ohraniti prevlado vzorcev vedenja in razumevanja, ki posameznike v njihovih življenjskih vlogah omejujejo in ute-
 snjujejo na način, ki ga predpisujejo ideološki
 obrazci. Izhajajoč iz neposredne povezanosti
 evolucijske psihologije z ekonomskim liberaliz-
 mom (McKinnon 2005, Stolcke 1986), je cilj te
 ideologije ohranjanje starih vzorcev starševstva
 in družin, temelječih na tradicionalnem hierar-
 hičnem krščanskem razumevanju družinskih in
 starševskih vlog, in omejevanje svobodne izbire
 in raznovrstnosti življenjskih slogov.¹⁵ Zdi se,
 da danes ni več umestno govoriti o socialnem
 in naravnem starševstvu, saj je starševstvo
 ena sama posameznikova življenjska vloga,
 katere razločevalni element je razmerje med
 staršem in otrokom. Starševstvo je predvsem
 življenjski projekt posameznika, od katerega
 je odvisna naslednja generacija, projekt, ki
 oblikuje tako starše kot otroke, in je s stališča
 starša predvsem njegova avtonomna odločitev.
 Seveda lahko taka interpretacija sproži nekatera
 izzivalna vprašanja. Je na primer starševstvo
 v primeru nezaželenega otroka, ki vendarle
 ostane s svojim »staršem« ali »staršema«, de-
 jansko starševstvo? Radikalen odgovor je, da v
 primeru, če posameznik ne postane starš tudi
 z zavestno odločitvijo, torej skozi mišljenjski
 proces in prilagajanje, ki privede do čustveno-
 oskrbnega razmerja odraslega do otroka, ne
 more biti starš, pač pa zgolj reditelj¹⁶ oziroma
 ženska tudi roditeljica. Morda je roditeljstvo
 edina oblika razmerja do otroka, ki bi ga lahko
 imenovali naravnega, saj ga opredeljuje tele-
 sna, substancialna vez. Vendar je lahko tudi ta
 skozi nove reprodukcijske tehnologije kulturno

posredovana, negotova in razdeljena. Tako lah-
 ko kot starševstvo opredelimo samo še resnično
 razmerje med odraslim in otrokom, ki temelji
 na želji, odločitvi, ljubezni in skrbi staršev.

VIRI

- BECK, U., BECK-GERNSHEIM, E. (2006), *Povsem normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Založba FDV.
- BERGHE, P. VAN DEN (1979), *Human Family Systems. An evolutionary view*. Prospect Heights: Waveland Press.
- BESTARD, J. (2006), Kinship and the new genetics. The changing meaning of biogenetic substance. *Social Anthropology*, 12, 3: 253–263.
- CANNELL, F. (1990), Concepts of Parenthood: The Warnock Report, the Gillick Debate, and Modern Myths. *American Ethnologist*, 17, 4: 667–686.
- DAGENAIS, D. (2000), *La fin de la famille moderne: La signification des transformations contemporaines de la famille*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- DAWKINS, R. (2006), *Sebični gen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- (1989), *The Extended Phenotype: The Long Reach of the Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- (1991), *The Blind Watchmaker*. London: Penguin Books.
- FOX, R. (1967), *Kinship & Marriage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1993), *Reproduction and Succession: Studies in Anthropology, Law, and Society*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- HÉRITIER, F. (1994), *Les deux soeurs et leur m re: Anthropologie de l'inceste*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- HRDY, S. B. (1999), *Mother Nature: Maternal Instincts and how they Shape the Human Species*. New York: Ballantine Books.
- KERŽAN, D. (2008), *Spočetje novih oblik sorodstva*. Novo mesto: Goga.
- KOCMUR, H. (2008), Iz darovanih semenčic štiriinosemdeset slovenskih otrok. *Nedelo*, 7. decembra 2008: 18–19.
- McKINNON, S. (2005), *Neo-Liberal Genetics: The Myths and Moral Tales of Evolutionary Psychology*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

¹⁵ Tu velja spomniti na razprave v času sprejemanja zakona o zdravljenju neplodnosti in oploditvi z biomedicinsko pomočjo pred leti, ko je bilo zavrnjeno vse, kar je omejena morala označila za nenaravno in nenavadno, med drugim tudi pravico samskih žensk do oploditve z biomedicinsko pomočjo, da nadomestnega roditeljstva ali istospolnega starševstva niti ne omenjamo (Keržan 2008).

¹⁶ V razmerju otroka rejca do tistega, ki ga redi.

- PÅLSSON, G. (2007), *Anthropology and the New Genetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RIDLEY, M. (1993), *The Red Queen: Sex and the Evolution of Human Nature*. London, Penguin Books.
- SAHLINS, M. (2008), *The Western Illusion of Human Nature*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- SCHNEIDER, D. (1980), *American Kinship: A Cultural Account*. Chicago and London: University of Chicago Press (2. izdaja).
- SHANLEY, M. (2002), *Making Babies, Making Families: What Matters Most in an Age of Reproductive Technologies, Surrogacy, Adoption, and Same Sex and Unwed Parents*. Boston: Beacon Press.
- SMALL, M. (1995), *What's Love Got to Do with it? The Evolution of Human Mating*. New York: Anchor Books.
- (1998) *Our Babies, Ourselves: How Biology and Culture Shape the Way we Parent*. New York: Anchor Books.
- STOLCKE, V. (1986), New Reproductive Technologies: Same Old Fatherhood. *Critique of Anthropology*, 6, 3: 5–31.
- STRATHERN, M. (1996), Potential Property: Intellectual Rights and Property in Persons. *Social Anthropology*, 4, 1: 17–32.
- THOMPSON, C. (2001), Strategic Naturalizing: Kinship in an Infertility Clinic. V: Franklin, S., McKinnon, S. (ur.), *Relative Values: Reconfiguring Kinship Studies*. Durham and London: Duke University Press (175–202).
- ZAVIRŠEK, D. (2006), Zakonska zveza in njene omejitve. V: Kobe, Z., Pribac, I. (ur), *Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina.
- ZZNPOB – Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo. Zbirke Državnega zbora – sprejeti zakoni. http://www2.gov.si/zak/Zak_vel.nsf/0/c12563a400338836c1256923002789a2?OpenDocument (15. 12. 2008).